

COLIN MORRIS

KÖZÉPKORI MÉDIA

A tömegkommunikáció szerepe az európai kultúra megteremtésében

Napjaink gyakori beszédtemája a kommunikáció problémája, amelyet a modern technika révén kifejldött tömegtájékoztatási eszközök állítottak a figyelem középpontjába. Ám a tömegtájékoztatás kérdése nem a mai korban vetődik fel először. Minden társadalomnak szüksége van valamilyen eljárásra ahhoz, hogy értékeit és kultúráját tagjai között terjessze. Ennek a mechanizmusnak a természete, a fölébe helyezett korlátozások, továbbá az, hogy az eltérő véleményen lévő csoportok milyen mértékben férhetnek hozzá – mindezek sokat árulnak el az érintett társadalom természetéről. A témával kapcsolatos kérdéseknek ezt a körét kívánom érinteni a középkori Európával összefüggésben.

A kor embere tudatosan érdeklődött a közlésfolyamat iránt. A témát műves kidolgozottsággal jeleníti meg például a burgundiai Vézelay kolostorának nyugati oldalán látható hatalmas dombormű, amely valamikor 1150 előtt készült. A kora 12. századi kőfaragványok egyik leghíresebb darabjának közepén Krisztus alakját látjuk. Bár méltóságteljesen ül, mégis olyan testhelyzetben örökítette meg a mester, amely inkább robbanó energiát, mint nyugalmat áraszt. Két kezéből a Szentlélek sugárzik az apostolok feje fölé. Őket a világ azon népei veszik körül, amelyeknek a létezését a kor földrajztudósai már felfedték: például kutyafejű nemzetek. Mindegyiket szívesen látja az egyetemes egyház, melyet apostolai, Péter és Pál testesítenek meg. Az ábrázolás középponti témája tehát az isteni igazság Krisztus általi kinyilatkoztatása és közvetítése minden ember felé.

Annak ellenére, hogy Vézelay építői a téma iránti érdeklődésüket ilyen nyíltan megvallják, számos tudós nem tekintené említésre méltó ügynek az eszmék terjesztésének kérdését a középkorban. A rendszer – vélik ők – egysikúan és alacsony határfokkal működött. Egysikúan, mivel az eszmék felülről, „készen” érkeztek. A papság volt a tanulás lehetőségének szinte kizárólagos birtokosa, így az egyház töltötte be Európában a tanítómester szerepét, amely a barbarizmusból a civilizációba vezetett – ezt a képet nem csupán tankönyvek nemzedékei szentesítik, ez az általános vélekedés. Egy kitűnő amerikai tudós még tavaly is úgy írt „az egyház vezető szerepéről, amelyet világi ügyekben játszott” 1100 és 1300 között, hogy ezek az évszázadok magukban hordozták a papi hatalom győzelmét a katonák kasztja felett.¹

A középkori kultúra terjedését eszerint egyirányúnak kell látnunk. Tehát felülről lefelé törekedett, ráadásul nem is hatolt túl mélyre. A tanulás és a kifinomultság csupán egy kicsiny, kiváltságos körre korlátozódott, hab volt a barbarizmus és a brutalitás nehezen emészthető tortáján. A parasztság kevés jogot és csak kis lehetőséget élvezhetett értelmé csiszolására. Legtöbbjének még a vallás nyújtotta vigasztól sem jutott, mivel a középkori katolicizmust – jó okkal – kétarcú jelenségnek nevezhetjük: éles eszű tudósok felvilágosult csoportja tartotta kezében a tant, alatta pedig a babonás tudatlanság tömege áradt.

Ennélfogva a kulturális kezdeményező készség a középkorban abban az egyházi hierarchiában rejtett, amelynek eszméi a társadalom többi részéhez csekély mértékben

és felszínesen jutottak el. Ez a felfogás nagy szakadékot képez a középkori és a mai kultúra között. A modern kori történelem – e szerint a nézet szerint – akkor kezdődött, amikor a kulturális kezdeményezés területén világi, és már nem egyházi dominancia érvényesült. Az, hogy ez *mikor* következett be, jóformán vég nélkül vitatható. Én itt arra a legfőbb kérdésre kívánok összpontosítani, hogy a kulturális kapcsolatoknak – amelyek a klérus irányítása alatt álltak, és alig érintették a széles értelemben vett népeséget – ez az igencsak leegyszerűsítő felfogása mennyire helytálló.

Amikor ezeket tömören megfogalmazom, természetesen sarkítva fogalmazok. Mégis, az általános vélekedés még ebben a sarkított formában is sok igazságot tartalmaz. Az egyház mohón kívánta, hogy önmagában Európa iskolamesterét láthassa. És – mint sok tanárnak – neki szintén kétségei voltak afelől, vajon mennyit is képesek tanítványai befogadni. Ez az álláspont, amelyet nyugodtan nevezhetünk akár barátságatlannak is, különösen az értelmiség körében nyilvánult meg. Valahányszor felmerült az az elgondolás, hogy a tanulatlanok is részt vehetnek az evangéliumi prédikáción, a tanultak mindannyiszor haragosan tiltakoztak ez ellen. Walter Map, a II. Henrik szolgálatában álló tudós, satirikus és udvari ember, élesen így fogalmaz erről a kérdésről a pápai udvarban 1179-ben: „*Hát vessünk gyöngyöt a disznók elé? Szóljon az ige a tudatlanokhoz, akikről tudjuk, hogy azt be nem fogadhatják? Arról ne is essék szó, mi az, amit viszont befogadnak. El az ilyen gondollattal; az ilyet gyökerestül ki kell irtani! A fejtől kell a balzsamnak alászállnia a szakáll, majd az öltözék alá; forrásból kell vizet nyerni, nem pocsolóyából.*”²

Még abban az esetben is, ha egy művelt ember együttérzőbbnek bizonyult az alacsonyabb társadalmi osztályok iránt, és megértő hangon szólt róluk, mélyben meghúzódo hite hasonló volt. A 13. századi francia prédikátor, Stephen de Bourbon, így beszélt egy barátjáról, aki jelentős előléptetéséről mondott le, egy főesperesi palotát is ideértve, hogy Vermentonban, saját kis falujában megmaradhasson a nép minta-lelkipásztorának: „*Minden vasárnap – magyarázta Stephen – templomba szólította parókiája híveit, hogy ott prédikáljon és a Hiszekegyre, a Miatyánkra és az Üdvözlégy, Máriára tanítsa őket.*”³

Ez az őszinteség és alázat bámulatra méltó; az azonban világos, hogy senki sem gondolta valószínűnek, hogy ennyi mindent el lehet a „közönséges emberekkel” sajátítani. Walter Map kifejezésével élve, a balzsamnak csupán egy kis cseppje juthat el a ruházat aljáig. A főpapság számos tagja vélekedett így. De tévedés volna, ha a társadalom bármelyik csoportjának a nézeteit általánosítanánk, mivel ezek számos dologra nem vonatkoztathatók.

A középkori történelmet a népi mozgalmak széles köre jellemzi, többek között népi kereszties hadjáratok, eretnokség, igehirdetés, zarándoklat, ereklyekultusz, ének- és történetmondás. Az akkori társadalomról csak az a kép lehet hiteles, amely magában foglalja ezeket a jelenségeket is. Annak a tömegkommunikációs jelenségnek a természetéről kívánok adalékokkal szolgálni, amely ezeket a népi mozgalmakat életre hívta.

A nyilvánosság legkézenfekvőbb eszköze a szentbeszéd volt, és ezzel máris elérkezünk a bizonyítás vissza-visszatérő problémájához. Az írásbeliség nyelve a latin volt, és a fennmaradt szentbeszédnek zöme is latinul szólt. Ugyanakkor tudomásunk van az egyháznak arról a törekvéséről, hogy a prédikációk világi nyelvűek legyenek, miként azt az egyházi tanácsok számos utasítása és az alábbi szövegrészlet is mutatja, amely szavakban mondja el azt a gondolatot, amelyet Vézelay építői anyagba öntöttek: „*Ne nézd nemét, korát, személyét, se az időt, vagy a helyet – mindenkihez szólj, mindig és min-*

*denhol; férjhez és nőhöz, ifjúhoz és öreghez, gazdaghoz és szegényhez, boldoghoz és nyomorulthoz; éjjel és nappal, reggel, délben és este; a templomban, a téren, az utcán, vagy a földeken; szárazon és vízen ... Mert vannak olyan papok, akik szüntelenül magas rendű eszmék kigondolásán munkálkodnak, és ezért nem hajlandók prédikálni. Mintha bizony az Isten csak a felsőbbrendűekkel lenne elfoglalva, és nem törődne a hétköznapi dolgokkal.*¹⁴

Hiba lenne mindazonáltal a prédikátorokban elsősorban a hivatalos rend nézeteinek felkent hirdetőit látnunk. Sokszor a fennálló rend veszedelmes bírálói voltak. Amikor a középkori egyház fennhéjázó, pazar és korrupt magatartásáról beszélünk – és mindezek a jelzők jogosan használhatók –, nem feledkezhetünk meg arról, hogy elnézte, sőt bátorította azt a fajta kritikus szemléletet, amelyet még a legliberálisabb felfogású mai intézmények is lázítóknak tekintenének. Vége-hossza nincs a főpapság elleni dühödt támadásoknak és hitelrontó történeteknek. Gerald of Wales 1200 körül, élénk fantáziájának és a walesi egyház kétségbevonhatatlan túlkapásainak köszönhetően, rendkívül gazdag gyűjteménnyel szolgált:

„Itt van például – így Gerald – annak a papnak az esete, akit püspöke ... arcán kiütő dőbbenettel keresett fel, és azzal vádolta, hogy katolikus – mintha ez büntény volna. »Mit hallok rólad?« – kérdezte a püspök. »Azt beszélik, hogy katolikus lettél.« A pap megesküdött, hogy ez nem igaz. Am a püspök tanúkat hivatott, hogy az állítást bizonyítsák. Végül a papot – mivel gazdag volt – súlyos pénzbüntetésre ítélte.»¹⁵

A fennálló rend számos bírálója jogosan tekintette magát az egyház hűséges fiának, de a szentbeszéd szolgálhatta az „ellenség” céljait is. Az engedély nélküli prédikáció vörös posztó volt a püspökök szemében. Soha sem lehetett megfelelően ellenőrizni, és ez jelentette az összes nagyobb eretnekmozgalom és néhány társadalmi-forradalmi szervezkedés legfőbb elterjedési lehetőségét. Jóllehet a szentbeszéd sokszor bizonyult hatékony tömegkommunikációs eszköznek, működése sokrétűbb volt. A közemberek számára egyszerű tanításként szólt, ám még ennél is szembetűnőbben szolgált a társadalmi igazságtalanságokról szóló bírálatok levezető csatornájaként. Emellett erős fegyver is volt az egyházakat általában elutasító mozgalmakkal szemben.

Az ének talán még a szentbeszédnél is nagyobb jelentőséggel bírt. Ám itt megint a rendelkezésre álló bizonyítékokkal van baj. Az általunk ismert énekek éppen azért maradtak fenn, mert ezeket kézíratos kódexek őrizték meg, amelyeket tehetős földesurak megrendelésére készítettek. Átvaluk az egyházi és a világi arisztokrácia ízléséről kaphatunk képet. Ez is értékes ismeret, mégis az ember jobban örülne, ha bizonyosan tudhatná, melyik dal terjedt el – ha egyáltalán elterjedt – széles körben. Az kétségtelen, hogy néhány éneket nem csak egy környéken ismertek.

Peter Abelard jellegzetes szerénységével mondja el, hogy az általa írt szerelmes énekeket sokféle éneklék. Az is világosnak látszik, hogy az emberek tisztában voltak a dalok „közvéleményformáló” erejével. A Reichersbergben élő Gerhoh a 12. század közepe táján a következő érdekes megállapítást teszi ezzel kapcsolatban: *„A Krisztusért harcoló világiak szájából egyre többször hangzik fel Isten dicsérete, mert az egész krisztusi birodalomban nincs senki, aki mocskos dalokat merne nyilvánosság előtt énekelni (turpes cantilenas cantare in publico), de az egész ország együtt örvendezik Krisztus dicséretén, akár világi nyelvű dalokban is – különösen németül, amely (ezt Gerhoh teszi hozzá) kiváló nyelv az énekléshez.»¹⁶*

Gerhoh igencsak optimistán vélekedett a mocskos dalokról, amelyek iránt egyre nagyobb igény mutatkozott. Tény, hogy megjegyzése kétségtelenül reális megállapítást

hordoz arról a jelenségről, amit „a dalok csatájá”-nak nevezhetnénk: a dalokról mint érték- és eszmeközvetítő eszközökről.

A dal kulturális médiumszerepét talán érdemes itt két példa erejéig illusztrálni. Az első a második kereszties hadjárat idejéről való toborzó. Nyelve francia, hangvétele hazafias és mélyen vallásos. Refrénje VII. Lajos dicsőségét zengi. Minden bizonnyal 1146-ban keletkezett.

Chevalier, mult estes guariz,
Quant Deu a vus fait sa clamur,
Des Turs a des Amoraviz,
Ki li unt fait tels deshenors.
Cher a tort unt ses fieuz saisiz;
Bien en devums a veir dolur,
Cher la fud Deu primes servi,
E reconnu pur segnuur

Ki ore irat od Loovis

Ja mar d'enfern avrat pouur

Char s'alme en iert Pared's,

Od les angles nostre Segnor

Pris est Rohais, ben le savez,
Dunt Crestiens sunt esmaiez,
Les musteirs ars e desertez:
Deus n'i est mais sacrificiez.
Chivalers, cher vus purpensez,
Vus ki d'armes estes preisez;
A celui voz cors presentez
Ki pur vus fut en cruiz decrez.

Ki ore irat od Loovis...

Alum conquere Mod'ses,
Ki gist el munt de Sinad',
A Saragins nel laisum mais
Ne la verge dunt il partid
La Roge Mer tut ad un fais,
Quant le grant pople le seguit,
E Pharaon revint apres;
El e li suon furent perit.

Ki ore irat ad Loovis...

Fel, lovagok, a jótetre,
Melyre minket az Úr kére
Török ellen, berber ellen,
Kik szemében ő nem isten.
Becsmerlik, fosztogatják,
De az igaz szomorúság,
Hogy őt egykor ott szolgálták,
Majd pedig uruknak mondták.

Ha Lajossal harcba mentek,

Bő jutalom jár majd nektek.

Lelketek a mennybe száll,

Hol angyalok kara vár.

Tudjátok Edessa végét.
Keresztények szenvedését.
Templomjaink mind üresek,
Nincs urunkat áldó ének.
Nos hát, urak, gyertek, gyertek,
S bátornak neveztettek,
Ha az Urat ott véditek,
Ki vérét adta értetek.

Ha Lajossal harcba mentek...

Győzzük le a sinai Mózeset,
Ne az ellen bírja le,
S a pálcát se felejsük, mellyel
a Vörös-tengert kettébe szelte.
Tetterős urak hulltak el mellette,
S bár a fáraó küzdött ellene,
Embreivel neki lett veszte

Ha Lajossal harcba mentek...⁷

A második ének, *Az öszvér dala* annak a sajátos szertartásnak képezte részét, amelyet Franciaország északi katedrálisaiiban figyeltek meg vízkeresztkor. Ennek során egy szamarat vezettek be, sőt inkább keresztül a templomon. A dal pontos jelentése élénk viták tárgyát képezi, és ez eléggé zavaró. Ugyanakkor a mi célunk most az, hogy megfigyeljük azt a gazdag kulturális keveredést, amelyet az egyházi és a népzene együttes alkalmazása révén megtestesít: egy hivatalnok bibliai ismeretei, egy szatirikus kézjegye és egy francia nyelvű reszponzórium a köznép számára.

Orientis partibus
 Adventavit Asinus
 Pulcher et fortissimus
 Sarcinis aptissimus.
Hez hez sire asnes hez.

A keleti végekre
 Egy öszvér megérkeze.
 Bátor, miként társai,
 S terheit jól cipeli.
Hé, Szamár Úr, íá!

Aurum de Arabia
 Thus et myrram de Saba.
 Tulit in ecclesia
 Virtus asinaria.
Hez...

Arab földek aranyát,
 Messzi tájak illatát
 Viszi végig e házon:
 Bírja ezt – szamárháton.
Hé, Szamár Úr, íá!

Dum trahit vehicula
 Multa cum sarcinnula
 Illius mandibula
 Dura terit pabula.
Hez

Elhúzza a nagykocsit,
 Nem bánja, ha terhelik.
 Közben folyton rágicsál,
 Foga abrakot csócsál.
Hé, Szamár Úr, íá!

Cum artistis ordeum
 Comedit et carduum
 Triticum a palea
 Segregat in area.
Hez...

Étke kalász és bogáncs,
 Kedvence a hántolás:
 A szemező kamrában
 Szalma nincs a búzában.
Hé, Szamár Úr, íá!

Amen dicas, asine
 Iam satur ex gramine
 Amen Amen itera
 Aspernare vetera.
Hez...

Mondj hát ámen-t, te öszvér,
 Most, hogy gyomrod már nem kér.
 Ismételd a szót: ámen,
 S a régmúlt eltűnik innen.
Hé Szamár Úr, íá!⁸

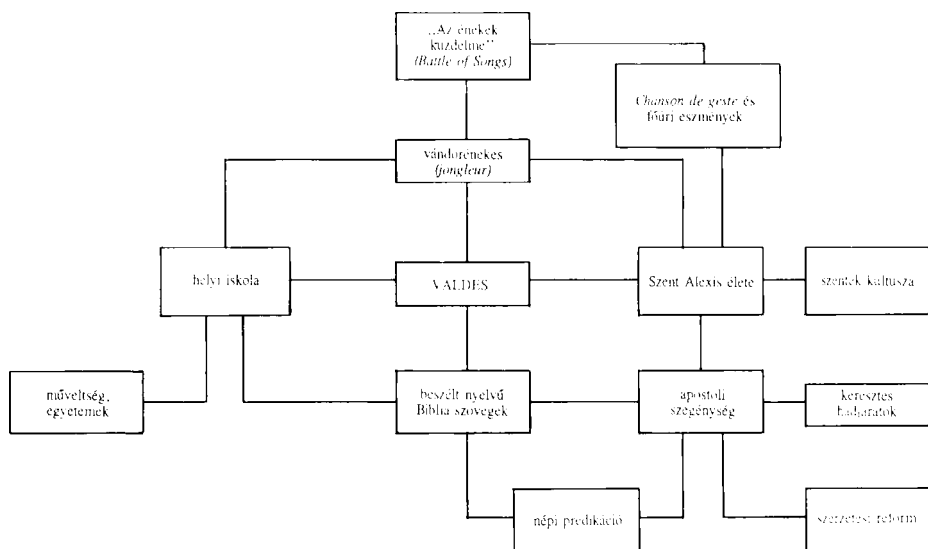
Helytelen volna azt feltételezni, hogy a dalszerzők engedelmesen követték az egyház előírásait. Sok olyan dalszöveg marad ránk, amely az egyházi emberek felfogásával összeegyeztethetetlen gondolatokat fejez ki. A szerelmes dalok gazdag gyűjteményének szinte teljes egésze ebbe a csoportba tartozik; hasonlóképpen a goliárdok (énekes vándordíjakok) maró és istenkáromló szatírái. Sőt, az a kapcsolat, amely az egyház és az udvari, valamint utcai énekesek között fennállt, ugyancsak rossznak volt mondható. Ezek az előadók, a zsonglőrök, másképpen jokulátorok, nem szándékosan voltak valásellenesek. Létüket az udvari, illetve városi hallgatóság igényének kielégítése jelentette, a vallástól a pajzán dalokig és táncokig. Változatos repertoárjuk nem tetszett a szigorúbb erkölcsűeknek: hízelgőknek, vagy ahogy egy német prédikátor fogalmazott, „fejbőlítő Jánosoknak”, *Jaherrennek* csúfolták őket.⁹

A szentbeszéd és az ének csak két lehetőség a gondolatok széles körű terjesztésének ebben a korban. A jelek azonban arra utalnak, hogy működését tekintve ez a két tömegkommunikációs médium hasonló mintát követett. Legalábbis alkalmanként hatékony eszközt szolgáltatott ahhoz, hogy az egyház a közösség szélesebb rétegéhez tudjon szólni. Arról persze nincs szó, hogy szigorú ellenőrzés alatt álltak volna: olyan gondolkodásmódok terjesztésére is alkalmasnak bizonyultak, amelyek nyilván nem élvezhet-

ték az egyház áldását. Az eretnek, a reformer, az istenkáromló, vagy akár az egyszerű, vidám közember hangját továbbították, hogy azt a nagyközönség is „venni” tudja.

Nehéz dolog azokat az átfogó kulturális hatásokat rekonstruálni, amelyek egy 12. századi hétköznapi embert érhettek, ám segítségünkre lehet ebben két, jóllehet egymástól nagyon eltérő példa. Főszereplői nem közönséges emberek. Ha azok lennének, soha nem hallunk felőlük. Azt is el kell ismernünk, hogy helyzetük kiváltságos: az egyik egy gazdag kereskedő, a másik nemesi származású. Ennek ellenére azok az erők, amelyek rájuk hatottak, sokat elárulnak nekünk annak a társadalomnak a kultúraterjedési mintáiról, amelyben éltek.

Valdes¹⁰ tanulatlan ember volt, gazdag lyons-i kereskedő, aki vagyonát, ha hinni lehet a róla szóló későbbi beszámolóknak, önmagának köszönhette. 1173-as megtérése abból a „hatásözönből” fakadt, amelyet az alábbi ábra kíván bemutatni. Az egyik hatóerőt a Biblia gyakorolta rá. Minthogy nem tudott latinul olvasni, helyi tudósokat alkalmazott, hogy a szöveget számára franciára fordítsák. Megtéréseinek közvetlen előzményét, mindezekkel együtt, egy vándorénekes (jongleur) való találkozása szolgáltatta, aki a város utcán Szent Alexis történetét énekelte. Ez a legenda, amely az önfeláldozásnak egy szélsőséges esetéről szól, felkavarta Valdest, aki tanácsért a helyi iskolához fordult. Ott elmondták neki, hogy a tökéletességhez az apostoli szegénység útja vezet. Erre Valdes vagyona felét feleségére hagyta, a többit szétosztotta a szegények között, ő maga pedig nincstelen vándorprédikátornak állt.

Ezek a hatások azonban, amelyek Valdest közvetlenül érték, olyan erőknél voltak a helyi megnyilvánulásai, amelyek a társadalom nagy részét érintették. A zsonglőr, például, az „énekek harcá”-hoz vezet el bennünket, márpedig az emberek mindig eszerint váltak hol romlottá, hol istenfélővé.

A Szent Alexis életéről szóló legenda számos változatban maradt ránk. A legkorábbi verzió erős kapcsolatot mutat a chansons de geste-tel és az arisztokrácia eszményeivel. Az azonban kérdéses, vajon Valdes ezt a változatot hallotta-e Lyons utcáin. Valószínűbbnek tűnik az a láncszem, amely a szentek kultuszához fűződik. Alexis alakja gazdag példával szolgál erről a fenntartás nélküli, babonás kultuszról, mivel Alexis soha sem élt, legalábbis úgy semmiképpen sem, miként azt a róla keringő történetek hirdették. Mindazonáltal nagy erejű eszménynek vált közvetítő eszközévé. Az önkéntes szegénység eszményére gondolok, amely a kor számos társadalmi körét érintette, és Valdes további életét is meghatározta. Ez az eszmény a kor minden elterjedt mozgalmával kapcsolatban állt. Jelentősnek bizonyult például a szerzetesi reform terén, a népi prédikációk központi kérdésévé vált, és a keresztes hadjáratok kialakulásában is megvolt a maga szerepe.

A helyi iskolában a művelt világgal való kapcsolatot kell látnunk. Nyilván folytattak épületen kívüli tanítást is, amolyan lázításszerűt. Segítséget nyújtottak a Szentírás lefordításához, és a teljes nélkülözés erényét hirdették. Valdes tehát azoknak a hatásoknak a közvetlen befogadójaként áll előttünk, amelyek egyszerre fejezték ki a kor elterjedt népi, sőt arisztokratikus vagy éppenséggel művelt eszményeit. Vizsgálatunk szempontjából alakja sokatmondó indikátor.

A tömegkommunikáció eszközei révén ezek az eszmények bizonyára sok más emberhez is eljutottak, de közülük csupán alig néhányan váltak ilyen tökéletes megtestesüléssé, hogy életútjuk által megfigyelhetjük a korban érvényesülő hatásokat.

Másik példám hőse nem ilyen jellegű. Alakját azért idézem, mivel az ő életútja azt sugallja, hogy a kultúra terjedési hullámai még az olykor oly kétségbevonhatatlannak látszó vallási korlátokon is át tudtak törni. Hősünk a mulatságos „Megtért Abdiás” névnek örvend, és a kairói zsinagóga kántora az 1120-as években.¹¹ Születése szerint egy dél-itáliai normann nemesi család sarja, akit a Szentírás hagyománya szerint meg is kereszteltek. Fordulatos élete számunkra nem fontos részletekbe menően. Papnak tanult, valószínűleg fel is szentelték. Érdeklődése már korán a judaizmus felé fordult. Az első keresztes hadjárat zsidómészárlásai annyira megrázták, hogy 1102-ben áttért a zsidó hitre, belépett a zsidó közösségbe. Bagdadba költözött, hogy héberül tanuljon. Onnan végül Kairóba települt át, ez volt utolsó otthona. Alakja segítségével bepillantást nyerhetünk a keresztény–zsidó kapcsolatok alig ismert világába. A kalandozó normann fajtának ez az egyik legtávolabbi elszármazó tagja nem feledkezett meg ősei hagyatékáról: nyugati elemeket honosított meg kairói zsinagógájában. Önéletrajzát is a modern nyugati stílusban írta meg, a zsidó zsolnárszövegeket itáliai dallamokkal párosította; ezenkívül, igen meglepően, latin nyelven, de héber írásmóddal idézett az Ótestamentumból. Abdiásban a közös zsidó–keresztény kultúra későbbi nyugati hagyományának néhány jelét fedezhetjük fel.¹² A keresztény tanítók a rabbiktól vártak segítséget a bibliamagyarázatban. A zsidó és keresztény közösségek Itáliában olyan szoros kapcsolatban éltek egymással, hogy még Bari érseke is zsidó hitre tért át a keresztények nagy felháborodására.

Az első keresztes hadjárat mindkét közösségben a Biblia újraértelmezését vonta maga után. Úgy tűnt, mintha beteljesedett volna az Ótestamentum néhány jelentősebb

proféciája, amely a keresztények Jeruzsálembe érkezéséről szólt. Valószínűnek látszik, hogy Abdiás azért vette fel a zsidó hitet, mert úgy vélte, hogy a zsidó leírás meggyőzően utal ezekre az eseményekre. Különös ellentmondás, de a keresztes háború keltette szenvedés és várakozás közös egységbe olvasztotta a zsidókat és a keresztényeket. Abdiás nem egyszerűen bátor és figyelemre méltó figura: a közös keresztény és zsidó események és hatások egész sorát képviseli, amelyek közül mára alig akad mutatóba egykettő. Az egyes kultúrák terjedése képes volt átlépni a különböző vallások között húzó határokat.

Röpke pillantást vetettünk két tömegkommunikációs eszköz természetére, hogy működésükről benyomásokat szerezzünk; és még rövidebb időt szenteltünk két olyan embernek, akikre ezek hatással voltak. Ennek ellenére szeretném azt hinni, hogy sikerült bebizonyítanom, miszerint téves az a kép, mely az egyházat Európa iskolamestereként állítja elénk, amelynek az üzenetét – ha megértették – mindenki alázatosan vette tudomásul.

Talán még pontosabb lenne, ha azt idéznénk emlékezetünkbe, amit az iskolamesterekről ma tudunk. Egy tanár sem feledkezhet meg arról, hogy tanítványai többet tanulnak egymástól, mint tőle, és csak azt fogják igazán megtanulni, aminek megtanulására hajlamaik képessé teszik őket. Ha a középkori társadalmat úgy szemléljük, mint egy olyan kultúrát, amely eszményeit felülről készen kapta, nem vagyunk hűek a történelmi igazsághoz. És bizonyos fokig az emberi természethez sem. Az egyházi értelmiség fontos, de nem egyetlen forrása volt az alkotó gondolkodásnak. A „forgalomban lévő” kulturális hatásokat sem cenzúrázta elég hatékonyan. A középkor kultúráját nem a püspökök írták elő. Hogy csak néhányat említsünk a hatóerők közül: püspökök, tanítók, radikális reformerek, eretnekek, államférfiak, katonák, trubadúrok és zsidók nézeteinek összecsapásából, illetve kompromisszumos megegyezéséből született.

Végül arra a kérdésre kell választ adnunk: lehetne-e másképpen látni a média középkori alkalmazását? Ha a régi modell nem jó, hol találjuk az újat? A legtöbb nagy kultúrát a központ és a provinciák közötti feszültség jellemzi. Ez igaz Róma és Bizánc, és igaz – úgy hiszem – Kína esetében is. A császárság központi, egységesítő ereje bizonyos helyi nézeteket befogadott, míg elnyomta azokat, amelyek a társadalom alapvető nyugalma fenyegették. Ez az ellentét a központ és a régiók között természetesen megnyilvánult a középkori Nyugaton is. Az egyes helyi területek nagyobb kulturális függetlenséget mutattak, mint talán az összes általam említett egyéb kultúra. A királyi udvarok saját működési elvekkel és hagyományokkal rendelkeztek. Az egyetemek is nagyban különböztek egymástól – Párizs szinte minden szempontból más volt, mint Bologna. A gazdag és hatalommal rendelkező városok büszkék voltak hagyományaikra, és felháborodottan álltak a külső beavatkozás előtt.

Még az igencsak helyiinek mondható nagyúri udvarok is meglepő kulturális önállóságról tettek tanúbizonyságot. A 12. század elején egy franciaországi látogató Blois-ban egy olyan gróffal találkozhatott, aki arról volt híres, hogy reformer szerzetesektől kér tanácsot. Soissons-ban egy gróf, akire mély hatást gyakorolt a zsidó gondolkodásmód, egy erőszakosan eretnek szekta élére állt. Poitiers-ban egy másik gróf világias gondolkodású udvart teremtett maga köré, amely a trubadúrköltészet fészkevé vált. Ezeket az embereket egy világ választotta el, noha alig laktak egymástól 200 mérföldnyi távolságra.

A helyi erőknél túl azok a központi intézmények is működtek, amelyek a nemzetközi szabályozás és standardizáció irányába hatottak: az egységes európai kultúra létreho-

zói. Közülük kimagaslík és jelképes szerepű a pápaság intézménye, amely a hit ortodox és egyetemes elfogadásáért harcolt. Támogatta a szerzetesrendek kialakulását, ezért minden országban rendházakat biztosított a számukra. Meghatározó nemzetközi kapcsolatai jó szolgálatot tettek az egyetemek alapításában. A keresztes hadjárat eszméjét ugyancsak a pápaság juttatta el Európa minden térségébe. A középkori Nyugat tehát ugyanazt a képet mutatja, mint – mondjuk – az ókori Róma vagy Bizánc. A központi, egységesítő hatalmat a regionális és helyi szervezkedések ellensúlyozzák.

Ugyanakkor a hosszú távú fejlődés egészen eltérő irányokat vett. Véleményem szerint ennek jelentős mértékben az lehetett az oka, hogy a Nyugat-Európában kialakult valódi egyensúly kétségtelenül különbözött a nagy, központosított birodalmak ún. egyensúlyhelyzetétől. Tudniillik ez utóbbinak egyetlen hatalmi központjuk létezett, amely egyszerre volt az erkölcs és a politika központja. Nyugat-Európában a pápa – sem elvben, sem gyakorlatban – nem foglalta el a római vagy a bizánci császár helyét. Az általa megfogalmazott vallási követelmények átfogó jellege könnyen elfedheti előlünk azt a tényt, hogy csekély politikai hatalma révén alig bírt közvetlen rendelkezési joggal. Az egyház ugyanakkor nem vonakodott megfélemlítő eszközök bevetésétől – ne feledjük, a keresztes hadjáratok és az inkvizíció korában vagyunk. Keresztes hadjárat indítása vagy egy eretnek kivégzése azonban a világi hatalmasságok készségétől függött. A pápa hatásköre csupán addig terjedt, amíg más hatóságokat cselekvésre tudott készíteni, s nem tovább. Clairvaux-i Szent Bernát jó ítélőképességgel így ír a pápának 1150-ben: *„A te erőd nem birtokaidban, hanem az emberek szívében lakozik.”*

Nyugat-Európában sosem volt központi irányítás. Egyidejűleg nem egy, hanem két erő kormányzott: világi és vallási. Hagyományosan ezekre hivatkozunk a „császár” és „pápa” címek használatával, bár a valóságban ennél sokkal több szereplő létezett. A pápa vallási hatalmával szemben ott álltak a helyi világi erők: a nemzeti kormányok, a helyi nemesség, a városok, sőt bizonyos fokig még a nagyobb egyetemek is. A tömegkommunikációs eszközöket mind a gyakorlat, mind az elmélet szintjén elemi erejű hatások érték. A gyakorlat szempontjából ez azt jelentette, hogy egyetlen önálló hatalom sem gyakorolt felettük irányítást. Jóllehet a pápaság képes volt a hivatalos álláspont kialakítására és kinyilvánítására, az eltérő vélemények megjelenését nem tudta megakadályozni. Minden olyan reformer, aki fel tudott mutatni egy támogatót, remélhette nézetei szabad közzétételét; márpedig valamilyen érdek révén mindig lehetett támogatót találni. Az egyház annak az irodalomnak a betiltását sem remélhette, amely – bár mondanivalójával az igaz hívő lelkeket kétségbe ejtette – a nemességet igen jól elszórazottatta. A tömegtájékoztatás a gyakorlatban hivatalos ellenőrzés nélkül működhetett.

Az elméleti szintű hatások ugyancsak jelentősek voltak. A vallási és politikai hatalom megosztása jó receptnek bizonyult a társadalmi béke aláaknázásához. Olyan szerkezetet eredményezett, amelyben az elvek súlyos összeütközése elkerülhetetlennek tűnt, és valóban ki is alakult. És minthogy soha nem létezett egy olyan önálló hatalom, amely eldöntötte volna a kérdést, a döntőbíró szerepét a közvélemény töltötte be. Hogy ez a közvélemény milyen széles alapokon nyugodott, az az eldöntendő kérdéstől függött. A papság tanultabb rétegét és a befolyásos világiakat mindig magában foglalta, de olykor – úgy vélem – ennél sokkal szélesebb kört érintett. Akárhogy is volt, a közvélemény segítségül hívása a középkorban egyedülálló jelenség lehetett a nagy kultúrák történelme során. A kor szinte minden jelentősebb mozgalma széles tömegbázison alapult, nem pedig felülről érkező hatalmi kinyilatkoztatásokon. Ez a megállapítás egyszerre igaz a treuga dei-től kezdve a Gergely-féle reformokon át a keresztes hadjára-

tokig, másfelől a protestáns reformációra. A média a középkori társadalom lényegéhez tartozott. Bár nem segítette közvetlenül a kormányzást, biztosította az egyetlen módját annak, hogy egy ilyen szélsőségesen szerteágazó és rohamosan szaporodó társadalom egyáltalán működőképes legyen.

Ugyanakkor ezáltal a változások nem váltak egyszerűbbé vagy gyorsabbá. Minden elképzelhető akadály felmerült. A technológia kezdetleges volt. A média nagy jelentősége a társadalom felépítéséből, nem a találmányok magas színvonalából fakadt. Az oktatás általában alacsony szinten folyt. Az egyház és az állam hatalmasságai hajlottak a közös megegyezésre; ez gátolhatta a radikális gondolatok térnyerését. Mindezek ellenére a Nyugat veleszületett készséggel nézett minden változás elé. Alig lehetett elnyomni az új eszméket, amelyeket éppenséggel azoknak az elveknek az összecsapása követelt ki, amelyek iránt a kultúra – alapszerkezete révén – elkötelezte magát. Nyugat-Európában sosem létezett olyan stabil, klasszikus kultúra, amely hosszú évszázadokig változatlanul maradt volna életben; ami azt illeti, ennek még csak lehetőségét is nehezen lehetett volna felvetni. A kulturális kommunikáció ezen a sajátos, talán egyedülálló módon zajlott: sem elméletileg, sem a gyakorlatban nem volt alávetve egy mindent átfogó központi hatalomnak, de klasszikus és megmerevedett szabályok sem korlátozták. És ebből a szempontból – ez lenne utolsó, ámbár vitatható megállapításom – folytonosság áll fenn a középkor és a mai kor között. A mi kultúránk volt mindig is mind közül a legleleményesebb, legnyugtalanabb, legalkalmazkodóképesebb és legprogresszívabb. Ezt a természetét pedig abból a figyelemre méltó egyensúlyhelyzetből tudta kialakítani, amely a központ és a régió, valamint a standardizációs szándék és a kezdeményező készség között fennállt. Az újítás iránti hajtóerő állandó eleme volt a középkori társadalom fejlődésének; és miként a haladás műszaki és oktatási akadályait egymás után sikerült elhárítani, kultúránk veleszületett hajlama az újításra és új eszmék terjesztésére egyre nagyobb tért hódított magának. A fejlődés spirálja – egyre gyorsuló sebességgel – beindult. Azt hiszem, ennek a spirálnak a kiindulópontját igen nyilvánvalóan a középkorban kereshetjük, ámbár még sokáig nem érthette el azt a szédítő sebességet, amely manapság az egész világot kábulatba ejti.

Jegyzetek

- 1 *J. R. Strayer és mások: Western Civilization since 1500.* New York, 1971. 32.; *J. le Goff: La Civilisation de l'Occident Médiéval.* Paris, 1964. 323. El kell ismerni, hogy ez utóbbi könyv nagy megértést tanúsít a világi társadalom változatossága és életerejére iránt. Ugyanez elmondható *G. Duby* művéről is: *The Diffusion of Cultural Patterns in Feudal Society. – Past and Present,* 1968. 3–10.
- 2 *T. M. R. James: Walter Map's „De Nugis Curialium”.* London, 1923. 65–66.
- 3 *A. Lecoy de la Marche: Anecdotes historiques ... d'Etienne de Bourbon.* Paris, Société de l'Histoire de France, 1877. 229.
- 4 Idézi *L. Bourgain: La Chaire Française au XIIe siècle.* Paris, 1879. 5–6.
- 5 *Giraldi Cambrensis Opera.* Szerk.: *J. S. Brewer.* Rolls Series, 1862. II. 331.
- 6 *U. Müller: Kreuzzugsdichtung.* Tübingen, 1969. no. 7. Gerhoh büszke volt a német nyelvű éneklésre. Ld. leírását az első kereszties hadjáratról: *Teutonici more suo cantantes et Francigene more suo clamantes.* M.G.H. Libelli de Lite III. 431.
- 7 *J. Bedier: Les Chansons de Croisade.* Paris, 1909. 4–5, 7; *F. W. Wentzlaff-Eggebert: Kreuzzugsdichtung des Mittelalters.* Berlin, 1960. 44–46. Hangfelvétel: Decca ZRG 673.
- 8 A szöveg- és dallamváltozatokat részletesen tárgyalja *H. C. Greene: The Song of the Ass. – Speculum,* 6. 1931. 534–549. Hangfelvétel: Pye GGC 4092.

- 9 *A. E. Schönbach*: Sitzungsberichte der Kais. Akademie, Wien. phil.-hist. Klasse, 142. 1900. 59.
- 10 Áttérésének ismertetéseit ld. *Chronicon Universale Anonymi Laudunensis*. Szerk. *G. Waitz*. M.G.H., SS. XXVI. 447. és *Etienne de Bourbon*, szerk. és idézi: 290–291. E két leírás egyike sem a korban keletkezett. Ha tartalmaznak is legendászerű részleteket, ami elég valószínű, hiteles képet nyújtanak az eszmék terjesztésének eszközeiről.
- 11 Az önéletrajz töredékekben maradt fenn, ezért a legfeljebb valószínűnek tűnő következtetéseket kezeltem tényként. Bővebb irodalom: *Adler*: Les chants synagogaux notés au XIIe siècle. – *Revue de Musicologie*, 51. 1965. 19–51. és *N. Golb*: The Music of Obadiah the Proselyte and his Conversion. – *Journal of Jewish Studies* (J. J. S.) 18. 1967. 43–63.
- 12 Southern erőteljesen vitatja, hogy az a szándék, amely a nyugati filozófiai hagyományra oly mély hatást gyakorló keresztény vallásban rejlő ésszerűség bemutatására törekedett, a judaizmussal folytatott hitviták következtében fejlődött volna ki. Ld. *R. W. Southern*: Saint Anselm and his Biographer. Cambridge, 1963. 88–91.; és egy más álláspontról: *R. J. Z. Werblowsky*: Crispin's Disputation. – J. J. S. 11. 1960. 69–77., valamint *H. Liebeschütz*: The Significance of Judaism in Peter Abelard's Dialogus. – J. J. S. 12. 1961. 1–18.